

УДК 159.9

DOI: 10.15421/103003

Гальцева Т.О.,

д. психол. наук, професор,

завідувач кафедри загальної та соціальної психології,

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ORSID ID: 0000-0001-7447-4776

tgaltseva1@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАЛЬНОЇ САМОЕФЕКТИВНОСТІ ДОРОСЛОГО

PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF EDUCATIONAL SELF- EFFICIENCY OF AN ADULT

Анотація. В статті здійснено теоретичний аналіз феномену «навчальна самоефективність дорослого». Розглядається концепція самоефективності та її зв'язок з іншими теоріями. Виокремлено концепт самоефективності від інших особистісних конструктів. Надано сучасні трактування феномену самоефективності. Показано, що навчальна самоефективність є одним з видів самоефективності особистості. Представлені результати досліджень сучасних науковців впливу рівня самоефективності суб'єктів навчання на пізнавальну активність, академічні досягнення, навчальну мотивацію, риси характеру (наполегливість, цілеспрямованість, працьовитість, оптимістичність), рівень тривожності, саморегуляцію, вибір когнітивних та метакогнітивних стратегій при виконанні навчальних завдань, адаптацію до навчання, передбачення успіхів на іспитах. Особлива увага в статті приділяється проблемі ефективності навчальної діяльності дорослих. Показано, що детермінують потребу дорослих у навчанні соціальні та психологічні чинники. Надано авторське визначення поняття «навчальна самоефективність дорослого» як внутрішня готовність індивіда до активних навчальних дій стосовно освоєння нового змісту діяльності або самовдосконалення набутих компетентностей (навчальних, професійних). Представлена структурно-функціональна модель конструкта, що включає п'ять структурних компонентів: смисловий, оцінний, мотиваційний, цільовий, прогностичний. Показано роль механізму рефлексії, що забезпечує утворення конструкта навчальної самоефективності та дозволяє дорослому оптимально функціонувати в різних навчальних ситуаціях. У висновку намічені напрямки подальших досліджень в даній області.

Ключові слова: самоефективність, навчальна самоефективність особистості, навчальна самоефективність дорослого, суб'єкт навчання, освіта дорослих.

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the phenomenon «educational self-efficacy of an adult». The concept of self-efficacy and its relationship with other theories are considered. The concept of self-efficacy is distinguished from other personal constructs. Modern interpretations of the phenomenon of self-efficacy are provided. It is shown that educational self-efficacy is one of the types of self-efficacy of an individual. Presented are the results of research by modern scientists on the influence of the level of self-efficacy of learning subjects on cognitive activity, academic achievements, educational motivation, character traits (perseverance, purposefulness, diligence, optimism), anxiety level, self-regulation, the choice of cognitive and metacognitive strategies when performing educational tasks, adaptation to study, prediction of success in exams. Special attention is paid in the article to the problem of the effectiveness of educational activities of adults. It is shown that social and psychological factors determine adults' need for education. The author's definition of the concept of «educational self-efficacy of an adult» is provided as an individual's internal readiness for active educational actions in relation to mastering a new activity content or self-improvement of acquired competencies (educational, professional). The structural-functional model of the construct is presented, which includes five structural components: semantic, evaluative, motivational, target, prognostic. The role of the mechanism of reflection, which ensures the formation of the educational self-efficacy construct and allows the adult to function optimally in various educational situations, is shown. The conclusion outlines directions for further research in this area.

Key words: self-efficacy, educational self-efficacy of an individual, educational self-efficacy of an adult, subject of education, adult education.

Постановка проблеми. Успішність людини є важливим чинником розвитку суспільства, де проблема використання людського потенціалу розглядається на новому якісному рівні. Сучасний світ все більше потребує високоефективних особистостей, здатних адекватно оцінювати свої здібності, можливості та результати діяльності, а також продуктивно виконувати життєві й професійні завдання та здатних до особистісного та професійного саморозвитку. Феномен самоефективності особистості як психологічна категорія успіху залишається об'єктом дослідження багатьох вчених з різних областей наук: психології, педагогіки, менеджменту, медицини та ін.

Мета статті – теоретично дослідити феномен самоефективності у науковій літературі та описати структурно-функціональну модель навчальної самоефективності дорослого.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея ефективного функціонування людини, що сприяє її продуктивності та успішності у життєдіяльності, виникла не сьогодні. Джерела самоефективності особистості беруть початок у філософії прагматизму, головним героєм якої є людина справи, енергійна, що вміє швидко діяти, схильна до індивідуалізму, яка звикла спиратися у всьому на власні сили та досягати успіху. Відповідно до цієї думки, продуктивна успішна діяльність людини детермінована суб'єктивними переконаннями, вірою, досвідом, які є «інструментами» успіху.

В організаційному менеджменті самоефективність трактують як новий тип мислення, що характеризується вмінням підтримувати баланс між бажаним результатом, ресурсами (фізичними, психологічними) та засобами досягнення результату (Brian, 2012).

У психології концепцію самоефективності розробив А. Бандура, який розглядав її як когнітивний компонент самосвідомості особистості, що належить до уявлень людини про власні здібності успішно діяти у конкретній ситуації. Уявлення про ефективність впливають на поведінку особистості, на вибір виду діяльності, на старанність і наполегливість при виконанні поставлених завдань, на емоційні реакції, на якість виконання складних когнітивних завдань. Це особливий когнітивний механізм «можу – не можу», що дозволяє суб'єкту аналізувати власні можливості при виконанні тих чи інших дій і на основі оцінки своїх здібностей, планувати майбутні дії (Bandura, 1988).

Основні положення концепції самоефективності спираються на концептуальні засади теорій: локусу контролю (Rotter, 1982), мотивації досягнення (Atkinson, 1953), каузальних атрибуцій (Weiner, 1974), сприйнятої я-компетенції (White, 1959), самодетермінації (Ryan, Deci, 1995) та має свої відмінності. У концепції самоефективності, як і в теоріях локусу контролю, каузальних атрибуцій та самодетермінації, чинник контролю є вирішальним. На відміну від локусу контролю, самоефективність є динамічним, специфічно-ситуативним конструктом, що сприяє контролю дій, спрямованих на досягнення очікуваних результатів.

В концепції самоефективності, як і в теорії мотивації досягнення, підкреслюється провідна роль очікування успіху – сили, що спонукає особистість до дій і впливає на подальшу поведінку. Мотивація людини характеризується дією двох сил – по-перше, важливістю для суб'єкта результату (суб'єктивна цінність, привабливість завдання) і по-друге – суб'єктивною

досяжністю (Atkinson, 1953). Уточнюючи взаємозв'язок конструкта самоефективності, суб'єктивної досяжності та здібностей індивіда Бандура А. зазначає: якщо уявлення про здібності у розв'язанні певної задачі в індивіда значно вище фактичних можливостей – це висока самоефективність, якщо нижче – низька самоефективність, важливим є оптимальний рівень, коли самоефективність є трохи вищою за здібності. У цій ситуації люди розв'язують складні задачі та набувають досвіду (Bandura, 1988).

Самоефективність, як і каузальні атрибуції, є важливим мотиваційним ресурсом, що у майбутньому визначає поведінку індивіда. Однак, в концепції каузальних атрибуцій принципове значення набуває аналіз особистістю причин подій, що відбулися, у той час, як в концепції самоефективності, акцентується увага на уявленнях людини про власні здібності (компетентності), що у перспективі можуть вплинути на поведінку.

У концепції самоефективності, як і в теорії прагнення до компетентності (White, 1959), успішність індивіда пов'язується з поняттям «компетентність». Конструкт самоефективності, це набута на основі досвіду система переконань стосовно власної компетентності, а не вроджена потреба у компетентності, яка пояснює прагнення людини до пізнання та позитивної оцінки власної ефективності.

Самоефективність, як і потреба у самодетермінації (Ryan, Deci, 1995), надає людині внутрішньої свободи вибору та підштовхує її до активних дій.

Конструкт самоефективності має подібні характеристики з поняттями продуктивності, самоактуалізації, самореалізації, позитивного мислення. Зокрема, самоефективність, як і продуктивність (Fromm, 1998), є якістю, яку може розвинути кожна людина. Вона тісно пов'язана з вірою в себе та сприяє повноцінному життю. Основною умовою для розвитку самоефективності, як і самоактуалізації (Rogers, 1994), є позитивне сприйняття себе та довіра до власних внутрішніх процесів. Самоефективність, подібно до потреби в самоповазі (Maslow, 1999), виникає через власні досягнення, де вирішальну роль відіграє впевненість у собі, оцінка своєї компетентності, майстерності та самостійності. Як і позитивне мислення (Seligman, 2002), самоефективність спрямована на формування уявлення про себе через аналіз минулих успіхів та невдач, що впливає на успішне функціонування особистості та її емоційний стан [1].

У сучасній психології поняття самоефективності розглядається як процес інтеграції когнітивних, соціальних і поведінкових компонентів (Schwarzer, Jerusalem, 1995); частину Я-концепції індивіда, що інтегрує в собі когнітивні уявлення про самість, власні здібності, реальні дії (виконання завдань) та

вимоги, що пов'язані з особливостями завдань (Pajares, 1996); невичерпний ресурс особистості (Freund, Riediger, 2001); когнітивну оцінку, систему уявлень, що регулюють дії, спрямовані на досягнення певних цілей (Frydenberg, 1997); інтегральну характеристику самосвідомості, систему ментальних репрезентацій (Brunova-Kalyska, 2009); когнітивний предиктор мотивації досягнення та цілепокладання (Gordeeva, 2013); метаякість, що має ситуаційно-специфічний характер (Gaidar, 2008); прояв влади Я, психологічний еквівалент акме (Krichevsky, 2001) та ін [1].

Самоефективність особистості як самостійний конструкт представлено у структурі інших психологічних явищ, зокрема, в моделях: копіngu (Schwarzer, Lippke, Luszczynska, 2011), особистісного потенціалу (Leontiev, 2011), Я-концепції (Molchanova, 2010), самоствлення (Panteleyev, 1991), самооцінки (Branden, 1995).

Дослідники виокремлюють види самоефективності залежно від сфери діяльності та психологічних властивостей носія: індивідуальна, колективна, загальна (А. Бандура, 1988); соціальна, особистісна, комунікативна (Schwarzer, Jerusalem, 1995), емоційна (Galla, Wood, 2012), творча (Bohomazov, 2016), професійна (Nesdale, Pinter, 2000), кар'єрна (Hackett, 1991) та ін.

У результаті теоретичного аналізу з'ясовано, що самоефективність здебільшого визначають як конструкт очікування, переконання, впевненості у здатності людини реалізовувати поведінку, необхідну для продуктивної діяльності.

Навчальна самоефективність є одним з видів самоефективності особистості. Навчальна самоефективність особистості розглядається як оцінка суб'єктом здібностей (компетентностей) здійснювати успішно навчальну діяльність (Snyadanko, 2017).

Дослідження самоефективності в навчальній діяльності показують, що незалежно від попередніх досягнень чи здібностей, учні з високим рівнем докладають більше зусиль, довше залишаються наполегливими в разі невдач, демонструють оптимізм, мають нижчий рівень тривожності та швидше досягають успіху (Lenz, Shartridge-Baggett, 2001). Віра у свою ефективність дозволяє учням контролювати процес навчання, прагнути до вищих цілей і братися за складні завдання (Peer, McClendon, 2002). Висока навчальна самоефективність позитивно впливає на пізнавальну активність та саморегуляцію: учні, які вірять у свою здатність виконувати навчальні завдання, використовують більше когнітивних і метакогнітивних стратегій, ніж ті, що сумніваються у своїх навчальних здібностях (Bandura, 1993).

Самоефективність є важливим предиктором успішності на іспитах (Schunk, 1991). Однак надмірно високий рівень самоефективності може призвести до негативних наслідків, спричиняючи помилкове відчуття самовпевненості. Надмірна самовпевненість може впливати на вибір неправильних поведінкових стратегій, зменшення зусиль та уваги під час виконання завдань, відмову брати відповідальність за власні помилки та ігнорування коригувального зворотного зв'язку (Clark, 2001).

Отже, самоефективність впливає на академічні досягнення, навчальну мотивацію, риси характеру (наполегливість, цілеспрямованість, працьовитість, оптимістичність), рівень тривожності, пізнавальну активність, творчі можливості, вміння застосовувати когнітивні та метакогнітивні стратегії при розв'язанні навчальних задач тощо.

На нашу думку, поняття «навчальна самоефективність особистості» характеризує внутрішню готовність індивіда до активних дій у процесі освоєння нового змісту діяльності або вдосконалення вже набутих компетенцій (навчальних, професійних). Навчальна самоефективність виступає як феномен самосвідомості, що відображає суб'єктну сутність індивіда та його потребу в самоактивності. Вона є предиктором активності та результативності особистості у різних сферах життя та самоуправління.

Завдяки навчальній самоефективності освітня діяльність стає самодетермінованою, самокерованою.

У структурі самосвідомості, самоефективність (або Я-ефективне) визначається зв'язком з Я-минулим – уявленнями про минулі успіхи та позитивний досвід; Я-актуальним – уявленнями індивіда про наявні власні психічні особливості та з Я-майбутнім – прагненням до самозмінення, самовдосконалення (конструктивного перфекціонізму).

Освіта дорослих є важливою умовою для професійного й інтелектуального розвитку, підтримання психічного здоров'я та соціальної активності. Навіть досягнувши певного соціального чи професійного статусу, дорослі все одно потребують систематичного навчання. Рівень розвитку їхніх інтелектуальних функцій значною мірою залежить від участі в активній розумовій діяльності, самоосвіти, наявності освітніх потреб та віри у власні здібності для самостійного розвитку когнітивної сфери.

Серед психологічних чинників, що детермінують потребу дорослих у навчанні сучасні науковці виділяють: рівень розвитку професійної самосвідомості, систему мотивів серед яких провідними є мотиви професійних досягнень, професійної самореалізації, внутрішньо особистісні сперечання та ін.

Утруднюють процес навчання дорослих психологічні бар'єри (невирішені сперечання, упереджені судження, психологічні кризи, стагнації, професійні деформації тощо), які призводять до відчуження від нового знання і досвіду. Особливо значущим бар'єром є упереджені судження дорослого. Ознаками таких суджень є неправдивість, категоричність, зв'язок з сильними емоційними проявами (гнівом, сльозами), неефективність у досягненні цілей. Упереджені судження гальмують процеси саморозвитку, сприяють виникненню опору стосовно нововведень, ідей, нових знань, деформує особистість. Norcross (2014) називає упереджені судження людей стосовно власного розвитку і самозмінення («я не можу змінитися, я вже пробував») антисамоефективністю. Ці судження стають джерелом емоційних розладів, розчарування, негативного ставлення до діяльності. Дорослий з негативними настановами принижує цінність освіти і уникає процесу навчання.

На думку Bandura (2009), ефективність навчання дорослого залежить від його відчуття самоефективності. Самоефективні співробітники мають більшу ініціативу, професійну самостійність у розробці та генеруванні ідей, які допомагають покращити робочі процеси. Люди з низькою самоефективністю схильні до нормативного навчання, яке вчить їх виконувати традиційно структуровані професійні ролі. Співробітники з високою самоефективністю мають прагнення до навчання, яке дозволяє їм інноваційно переосмислювати свої ролі, вдосконалювати традиційні практики та впроваджувати нові елементи у власну діяльність.

Навчальна самоефективність дорослого існує у двох видах:

- 1) в освоєнні принципово нового (практик, сфер діяльності, знань);
- 2) у підвищенні майстерності, самовдосконаленні наявних практичних знань.

Для кількісного вимірювання навчальної самоефективності розроблено авторський опитувальник «Навчальна самоефективність дорослого» та здійснено його психометричну перевірку (Galtseva, 2019). На підставі факторного аналізу результатів опитування визначено п'ять груп показників (компонентів), що утворюють структуру навчальної самоефективності дорослих, а саме:

1. Смысловий – характеризує рівень усвідомленості дорослим сенсу свого навчання. Усвідомлення життєвих смислів навчання (чому, для чого людина вчиться) змінює ставлення до навчальної діяльності, сприяє свідомому присвоєнню знань, визначає рівень активності суб'єкту навчання, детермінує саморегуляцію навчальної діяльності.

2. Оцінний («я можу вчитися») – складається з системи оцінок дорослим власних можливостей, ресурсів (наявності або відсутності досвіду розв'язання

задач певного типу, власних навчальних здібностей, компетентностей, рис характеру, емоційних станів, готовності долати психологічні бар'єри та обмеження). Позитивна оцінка дорослим внутрішніх ресурсів посилює навчальну мотивацію.

3. Мотиваційний («я хочу вчитися») – містить сформовані навчально-пізнавальні мотиви, інтерес, що спонукає суб'єкта навчання до активності та вольових зусиль.

4. Цільовий («я визначаю цілі навчання») – містить постановку навчальних цілей, визначення навчальних завдань, активізує цілеспрямованість особистості. Вміння визначати власні навчальні цілі, на відміну від інших, вважає Schwalb (2003), спрямовані на змінення суб'єкту навчання, присвоєння ним нових компетентностей та суб'єктних характеристик. Те, які навчальні цілі визначає для себе дорослий вказує на його цінності, самооцінку та рівень психологічної зрілості.

5. Прогностичний («завдяки навчанню я стану, зможу») – характеризує рівень розвитку здатності до прогнозування майбутніх результатів навчання. Дорослий має певні очікування щодо результатів навчання, які включають переживання передбачуваного перебігу подій, зіставлення в уяві наявного образу Я з можливим у майбутньому після навчання, саме здатність до передбачення визначає економічність, обґрунтованість і правильність рішення дорослого [2].

Рис. 1 – Структурно-функціональна модель навчальної самоефективності дорослого[1]

Психологічний механізм рефлексії особистості як суб'єкта власного розвитку забезпечує утворення конструкта навчальної самоефективності та дозволяє дорослому оптимально функціонувати в різних навчальних ситуаціях.

Рефлексія, сприяє самопізнанню суб'єкта навчання його внутрішніх психологічних процесів, емоційних станів і набутого досвіду. Завдяки рефлексії дорослий може усвідомити зміни, що відбулися в процесі навчання, розмірковуючи над питаннями: «Яким я був?» і «Яким я став?». Як психологічний механізм самоефективності, рефлексія дозволяє особистості переосмислити та скоригувати свої ціннісно-сміслові орієнтації в навчанні, стимулюючи дорослого до внутрішнього діалогу про подальші навчальні дії та готовність їх реалізувати [1].

Запропонована нами структурно-функціональна модель (Рис. 1.) навчальної самоефективності дорослого функціонує як цілісна самоорганізована система. Вважаємо, що навчальна самоефективність виникає тоді, коли дорослий, як суб'єкт, усвідомлює необхідність розв'язання життєвих або професійних задач за допомогою навчання. При цьому здійснюється рефлексія попереднього навчального досвіду та наявних компетентностей. У його психологічному просторі з'являється впевненість у власних навчальних можливостях та відбувається прогнозування здатності розв'язувати нові задачі. Усвідомлення смислу життєвих або професійних завдань формує інтенцію до вибору змісту та форм освіти, підвищує навчальну мотивацію, що приводить до постановки системи навчальних цілей (на освоєння нового або вдосконалення наявного досвіду).

Усвідомлення дорослим внутрішніх змін сприяє підвищенню впевненості у власній навчальній здатності. Особистісні зміни, що відбулися в процесі навчальної діяльності, впливають на навчальну самоефективність дорослого при вирішенні кожної наступної навчальної задачі.

Висновки з проведеного дослідження. У результаті теоретичного аналізу з'ясовано, що феномен самоефективності розглядається в різних наукових галузях і має спільні характеристики та зв'язки з такими поняттями, як самооцінка, самоактуалізація, самоактуалізація, продуктивність, компетентність, позитивне мислення тощо. Сучасні вітчизняні та закордонні вчені активно досліджують це явище, але його дефініції досі залишаються нечітко визначеними.

Навчальну самоефективність дорослого – це стійкий конструкт самосвідомості, який відображає сформоване суб'єктивне судження про власну здатність актуалізувати внутрішній потенціал для самостійного, активного та

продуктивного виконання навчально-пізнавальної діяльності, а також досягнення особистісно значущих освітніх результатів.

Перспективу подальших досліджень бачимо у розробці теоретико-методологічних засад розвитку навчальної самоєфективності дорослого в професіогенезі, з'ясуванні гендерного аспекту та кроскультурних відмінностей.

Література:

1. Гальцева Т.О. Навчальна самоефективність дорослих: витоки, психологічні механізми, детермінанти: монографія. К.: «Хай-Тек Прес», 2017, 384 с.
2. Гальцева Т.О. Розробка та психометрична перевірка опитувальника «Навчальна самоефективність дорослого». *Психологічні перспективи*. 2018. Випуск 31. Луцьк : Східноєвропейський національний університет ім. Л.Українки. С.327-345.

References

1. Haltseva, T.O. (2017). *Navchalna samoefektyvnist doroslykh: vytoky, psykholohichni mekhanizmy, determinanty: monohrafiia* [Educational self-efficacy of adults: origins, psychological mechanisms, determinants: monograph]. K.: «Khai-Tek Pres» [in Ukrainian].
2. Haltseva, T.O. (2018). Rozrobka ta psykhometrychna perevirka opytuvalnyka «Navchalna samoefektyvnist dorosloho» [Development and psychometric testing of the questionnaire "Adult educational self-efficacy"]. *Psykhologichni perspektyvy* [Psychological perspectives]. Vypusk 31. Lutsk : Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet im. L.Ukrainky, 327-345 [in Ukrainian].